

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ВИТОКИ ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

У статті досліджуються причини виникнення польсько-радянського військового конфлікту. Спростовано думку, згідно з якою радянська Росія завжди здійснювала лише мирну або оборонну політику. Відзначено роль Української Народної Республіки у польсько-радянській війні 1920 року.

Ключові слова: війна, польсько-радянські відносини, більшовики, всесвітня революція, Польща, Україна.

Reasons of origin of Polish-Soviet military conflict are explored in the article. Opinion, pursuant to which soviet Russia always carried out a peaceful or defensive policy only is refuted. The role of Ukrainian Folk Republic in Polish-Soviet war of 1920 is marked.

Key words: war, Polish-Soviet relations, bolshevists, world revolution, Poland, Ukraine.

Тривалий час у центрі уваги дослідників історії України перебувають різні аспекти Української революції 1917–1920 рр. Зокрема, значною популярністю користуються питання військово-політичної історії Української Народної Республіки в цей період. Проте ще й сьогодні бракує наукових праць, де б розглядалися проблеми вітчизняної військової історії наприкінці існування Української держави.

До найменш досліджених сторінок боротьби УНР за державність належать питання українсько-польського військово-політичного союзу і спільного походу УНР і Польщі проти радянської Росії у 1920 р. Справа у тому, що через непопулярність українсько-польського військового союзу серед майже всіх безпосередніх учасників тих подій та української громадськості того часу загалом, польсько-радянська війна 1920 року замовчувалася в українській історіографії або висвітлювалася з помітною полемічністю та

Рудь Маріанна Степанівна, здобувач, Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

фальшувалася в історіографії радянській. Лише в сучасній українській історіографії з'явилися окремі вартісні розвідки подій того часу.

Є чимало наукових праць, присвячених подіям польсько-радянської війни 1920 р. Серед них найбільш помітними є розвідки І. Мазеши, О. Удовиченка, Р. Симоненка, Б. Гудя, В. Голубка, М. Литвина, І. Лісевича, В. Семенова, І. Срібняка, В. Вериги, В. Сергійчука, С. Кульчицького, М. Гетьманчука, В. Косика, О. Реєнта, О. Рубльова, В. Савченка та ін. [1–6].

Мета даної статті – на основі переосмислення надбань радянської, української та зарубіжної історіографії висвітлити політичні й міжнародні аспекти польсько-радянської війни 1920 року, розглянути причини, що спонукали керівництво Польщі до антирадянського виступу й участі у ньому армії Української Народної Республіки.

Насамперед варто відзначити, що за умов комуністичного режиму радянські історики будь-який виступ проти більшовицької влади розглядали тільки під кутом зору класової боротьби. Історіографія давала політичним противникам Радянської Росії спрощено-негативні характеристики, а їх діяльність показувала як буржуазну, підкуплену “західними імперіалістами”. Тому польсько-радянська війна 1920 р. трактувалася як намагання “світового імперіалізму” придушити радянську владу, цього разу руками “білополяків” та їхніх “прислужників” – українських націоналістів. Західні держави звинувачувались в заохоченні чергового спільного походу контрреволюції проти країни влади Рад. Звідси – негативне ставлення як до зовнішньополітичних намірів “панської” Польщі, так і до діяльності українського “буржуазно-націоналістичного” уряду Директорії УНР.

Багатотомне видання “Історії Української РСР” викладає події того часу наступним чином: “У другій половині 1919 р. Радянська країна прагнула перетворити здобутий перепочинок у тривалий мир. Але відразу після того, як став очевидним крах денікінського наступу на Москву, почалася підготовка чергового

походу проти країни Рад. На цей раз основною ударною силою у збройній боротьбі проти країни Рад повинна була стати буржуазна Польща, панівні кола якої мріяли про розширення кордонів польської держави “від моря до моря” (від Балтійського до Чорноморського узбережжя) [7, 527].

Таке заангажоване висвітлення подій того часу абсолютно не відповідає дійсності, оскільки історичні факти свідчать зовсім про інше. Щоб зрозуміти суть польсько-радянського конфлікту 1920 р. і, зокрема, участі у ньому українських збройних формувань, необхідно детально проаналізувати зміни у політич-ному житті Центрально-Східної Європи на початку ХХ століття та простежити, наскільки ці зміни вплинули на міжнародні відносини європейських країн. Здається доцільним трохи ширше змалювати загальне тло тих проблем, які становлять основний зміст подій, котрі розгорнулися на теренах Східної Європи у 1919–1920 рр., зокрема те, як і чому виник цей військово-політичний конфлікт.

Після перемоги Лютневої революції на окраїнах колишньої Російської імперії відбулися бурхливі політичні процеси. Важливим етапом боротьби поневоленних народів за державну незалежність стали національно-демократичні революції, виникла низка новостворених незалежних держав: Українська Народна Республіка, Білоруська Народна Республіка, Молдавська Народна Республіка, Литовська Народна Республіка тощо. Більшовики, які внаслідок жовтневого перевороту прийшли до влади в столиці і центральній Росії, мріяли розширити свій вплив в історичних кордонах колишньої імперії. З цією метою вони шляхом збройного втручання здійснили анексію території майже всіх новостворених незалежних держав, передусім України. В радянській історіографії ці військово-політичні акції подаються у суворій відповідності до настанов комуністичного ідеологіч-ного апарату. Так, вторгнення війська кожний раз виглядає як “допомога” і “підтримка” трудящих, які нібито повстали проти своїх урядів. Між тим численні джерела переконливо свідчать, що кожен раз все відбувалося згідно з добре відпрацьованим сценарієм.

Спочатку регіональний відділок РКП(б) створював маріонетковий уряд, а потім більшовики “йшли назустріч благанням народу” країни і запроваджували комуністичний режим.

У 1918–1920 рр. на неосяжних теренах колишньої Російської імперії йшла громадянська війна і були присутні війська деяких держав Антанти. Тому радянське керівництво всіма засобами прагнуло підштовхнути розвиток світової революції на Заході. Воно сподівалося тим самим відволікти увагу європейських країн від Росії, спрямувати їх зусилля на захист власної влади. І більшовики вирушили на Захід. Але на шляху експансії комунізму в Європу вони зіткнулися з неменшими націонал-шовіністичними прагненнями новоствореної європейської держави Польщі поширити свої кордони на Схід.

На наш погляд, для того, щоб зрозуміти виникнення військово-політичного конфлікту між радянською Росією і Польщею, слід ретроспективно охарактеризувати процес державотворення так званої Другої Речі Посполитої.

Цілком природно, що коли Польща отримала незалежність, польський етнос сприймав це як акт історичної справедливості, гадаючи, що Польська держава повинна відродитись у тих же кордонах, в яких вона існувала до її поділів. Але у 1918 році з часу першого поділу пройшло майже 150 років, іншими словами, ціла епоха, протягом якої багато що змінилось, особливо на східних землях колишньої Речі Посполитої, які були заселені переважно непольськими народами. Процеси суспільного, етнічного, культурного розвитку, які там відбувалися, привели до зростання національної самосвідомості литовців, білорусів, українців і до формування їх як національних суб'єктів. На цей час ці народи створили власні держави, і всі вони прагнули незалежності як від радянської Росії, так і від Польщі.

Паризька мирна конференція 1919–1920 рр., яка була скликана державами Антанти – переможницями у Першій світовій війні – для розробки і підписання мирних угод з переможеними державами австро-німецького блоку, не вирішила питання щодо східного

кордону Польщі. Її визначення західні держави поставили у залежність від розвитку подій на теренах колишньої Російської імперії, а також від наступних кроків польського уряду.

У цих умовах польські керівні кола обрали розв'язання експансії на Схід, у першу чергу проти Східної Галичини, котра обрала шлях незалежності, а також експансії на литовські та білоруські землі, які у той час перебували під владою німецьких окупаційних військ.

Намагання Польщі опанувати Східну Галичину зіткнулися з опором західних українців, які прагнули збудувати на руїнах Австро-Угорської імперії українську державу – Західноукраїнську Народну Республіку. Це призвело до військово-політичного конфлікту двох народів за територію Галичини – польсько-української війни. Збройна боротьба за Східну Галичину закінчилася на користь Польщі у липні 1919 р. Ще у червні того ж року Рада послів Антанти визнала за Польщею право на тимчасову окупацію Східної Галичини, але не погодилася на її включення до складу Польщі: “Щоб охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами більшовицьких банд, Найвища Рада Антанти і її союзники вирішили уповноважити провідників Польської Республіки продовжити свої операції за Збручем” [9, 124]. У листопаді 1919 р. Антанта доручила Польщі керувати цим краєм упродовж 25 років.

Більшовики не врахували, що у своїх прагненнях поширити комуністичну владу в Європі вони зіткнуться із спротивом шовіністичних верств Польщі.

Ю. Пілсудський і його прихильники, дотримувалися програми створення смуги ізоляції, яка відокремлювала б Польщу від більшовицької Росії. Вони були прихильниками т. зв. “федеративної концепції”, яка передбачала розчленування колишньої Російської імперії та створення у Східній Європі федеративної держави. Політичне керівництво Польщі розуміло, що без підриву політичної ролі радянської Росії в Європі незалежність держави завжди буде під загрозою. Зокрема, втрата України мала послабити військово-

політичний потенціал Росії. Тому воно домагалося об'єднання з Польщею (у формі федерації або включення у сферу її впливу) Литви, Білорусі, України, Латвії, Естонії і навіть Кубані і Кавказу.

Крім того, свої геополітичні наміри на Сході польські керівні кола пояснювали не тільки прагненням до відновлення “історичної справедливості”, але й необхідністю визволення народів Східної Європи від більшовизму.

У листопаді 1918 р. війська радянської Західної армії під час “визвольного походу” захопили частину Білорусі і Литви. Польське населення цих земель створило Комітет захисту східних окраїн (КЗСО), який у листопаді 1918 р. звернувся до уряду Польщі стосовно допомоги у боротьбі з більшовицькою агресією. Це дозволило Ю. Пілсудському обґрунтувати свої плани експансії на схід гаслом захисту поляків на цих територіях. Представники Польщі почали переговори з командуванням німецького “Оберосту” (німецьким командуванням у Росії) щодо гарантій безпеки евакуації німецьких військ зі сходу і заміну їх польськими частинами. Відповідна угода була ухвалена на початку лютого 1919 р. У Польщі була створена особлива Литовсько-Білоруська дивізія з уродженців литовських і білоруських земель і 12 грудня 1918 р. польський уряд ухвалив рішення щодо окупації Литви.

Але більшовики теж не гаяли часу. Ще у листопаді 1918 р. із Москви у Литву на підпільну роботу прибули члени литовської секції РКП(б) і урядовці-більшовики Комісаріату з литовських справ, який було створено як відділок у Народному комісаріаті національностей радянської Росії (Наркомнацу). 10 листопада 1918 р. вони створили у Вільно (нині Вільнюс) Тимчасовий революційний комітет, а вже 16 грудня Комітет перетворився на Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд на чолі з активним членом РКП(б) В. Міцкявичусом-Капскусом. Уряд проголосив створення незалежної Литовської Соціалістичної Радянської Республіки. Декретом від 22 грудня 1918 р. Раднарком РРФСР визнав незалежність нової держави [10, 333–334].

Коли німецька окупаційна влада у грудні 1918 р. залишала Вільно, вона уповноважила керувати містом особливу комісію, яка була призначена урядом Польщі. Німці також вільно пропустили у місто підрозділи польської Литовсько-Білоруської дивізії, які із загонами “польського самозахисту” розгорнули збройні дії проти більшовицького уряду Литви. У відповідь на “прохання радянського уряду Литви” РРФСР негайно скерувала у Литву підрозділи Червоної Армії, які в ході “визвольного походу” витиснули поляків з Вільно. Події у Вільно і навколо нього були першим великим збройним зіткненням між частинами Червоної Армії і польськими збройними силами.

За аналогічним сценарієм відбувалися події на теренах Білоруської Народної Республіки. За дорученням ЦК РКП(б) і радянського уряду Нарком-нац здійснив підготовчий етап запровадження більшовицького ладу на території Мінської і Гродненської губерній. Наприкінці грудня 1918 р. ЦК РКП(б) “пішов назустріч побажанням білоруського народу” і ухвалив рішення про створення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки. 31 грудня у Смоленську було створено Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд, який підтримали багнети Червоної Армії [10, 63].

Визнання урядом РРФСР соціалістичних республік України, Білорусі і Литви визначало руйнацію федеративної концепції Ю. Пілсудського. Польській уряд оцінював просування Червоної Армії на захід як загрозу незалежності Польщі. Тому 22 грудня 1918 р. Варшава подала Москві ноту протесту проти вступу радянських військ у Литву і Білорусь і запровадження там більшовицької влади. В контексті цих подій польський уряд відмовлявся від безпосередніх дипломатичних відносин, більше того, він збирався силою зброї захистити територію, котра була заселена поляками, від “нападу війська уряду радянської Росії”.

Відповідь радянського уряду надійшла негайно. Вже наступного дня Польща була запевнена, що їй ніщо не загрожує з боку Росії, що радянське військо розташоване далеко від польських кордонів, що їх розділяє територія

Литви і України, що на той момент Росія і Польща не мають спільного кордону [14, 625]. Це була вправна риторика, якщо врахувати, що більшовики вже просунулися до кордонів Польщі, захопивши Україну, Литву і Білорусь.

Після першого зіткнення польських частин з Червоною Армією у січні 1919 р. під Вільно, вже пізніше, польські війська, які боролися на Волині проти Української Народної Республіки, також вступили у бій із загонами Червоної армії. Варто підкреслити – характерною рисою цих подій було те, що формально війна була не оголошена жодною стороною і що протягом всього часу бойових дій відбувався обмін дипломатичними нотами, тобто не припинялися неофіційні переговори представників обох сторін з метою досягнення узгоджень. Саме ці події поклали початок трагічному за своїми наслідками польсько-радянському військово-політичному конфлікту, який у 1920 р. перетворився на відкриту війну.

Поступово польські війська просувалися на схід і ліквідували українську адміністрацію на Холмщині, у Бресті, Жабинцях, Кобрині і Володимирі-Волинському. У лютому 1919 р. виник суцільний радянсько-польський фронт від р. Німан до р. Прип'ять [13, 361].

Внаслідок бойових дій, які тривали у липні–листопаді 1919 р., польські війська вийшли далеко за етнічні кордони Польщі. На білоруському напрямку вони захопили Молодечно, Мінськ, Бобруйськ, Луцьк, Борисів, Жлобин, Рогачов; на українському – більшу частину Східної Галичини, Олевськ, Шепетівку, Новоград-Волинський, Проскурів (нині Хмельницький) і Кам'янець-Подільський [8, 9–10].

22 грудня 1919 р. радянський уряд направив ноту Польщі “з формальною пропозицією негайно почати переговори, які мають на меті підписання міцного і тривалого миру між обома країнами” [14, 312; 12, 446]. Ця пропозиція залишилася без відповіді. 28 січня 1920 р. Рада народних комісарів РРФСР звернулася до уряду і народу Польщі. Вона визнавала незалежність та суверенітет Польщі і наголошувала, що “...червоні війська не перетнуть сьогоднішньої лінії Білоруського

фронту, яка пролягає поблизу наступних пунктів: Дриса, Десна, Полоцьк, Борисів, Паричи, ст. Птича, ст. Білокоровичи”, а на українському фронті – “Чуднів, Пиляви, Деражня, Бар”. Рада народних комісарів пропонувала вирішити всі питання “шляхом переговорів, взаємних поступок і угод”. 2 лютого ВЦВК підтвердив заяву РНК і лицемірно зазначив, що більшовики “не мислять і не можуть навіть помислити про насильницьке запровадження комунізму в інших країнах” [15, 85, 90]. Така поступливість радянської Росії у той час пояснюється її військовими проблемами на сході Росії проти адмірала О. Колчака та на півдні – проти генерала А. Денікіна.

Слід відзначити, що тривала участь Польщі у військовому поході на Схід призвела до кризи в економіці країни, передусім до нестачі продо-вольства, що викликало незадоволення населення, занепад дисципліни в армії, дезертирство. Польська армія потребувала негайної допомоги у військовому спорядженні, одязі та взутті, боеприпасах і військовій техніці, а також продовольстві. В цих умовах вона могла розраховувати лише на допомогу країн Антанти.

Позиція країн Антанти з приводу місця Польщі у післявоєнному світі була висловлена маршалом Франції Ф. Фошем 15 вересня 1919 р.: Польща повинна відігравати роль, “з одного боку, бар’єра проти більшовизму, а з другого – проти Німеччини” [12, 439–440]. Все це спонукало країни Антанти надати суттєву військово-технічну й економічну допомогу Польщі.

Варто підкреслити, що у військово-політичному двобої радянської Росії і Польщі активну участь взяла третя сторона – Українська Народна Республіка.

Після ліквідації у грудні 1919 р. регулярного антибільшовицького фронту і прибуття до Польщі Голови Директорії С. Петлюри, усвідомивши безперспективність надій на західне визнання, уряд УНР спрямував зусилля на зближення з Польщею, яка наприкінці 1919 р. залишалася чи не єдиною країною, котра могла надати реальну військову допомогу, сприяти продовженню визвольної боротьби України і порозумінню з країнами Антанти. У Головного отамана

Директорії С. Петлюри фактично не було вибору. На його думку, лише союз з Ю. Пілсудським давав шанс продовжити існування незалежної Української держави, тому тривалі українсько-польські переговори значно поживалися на початку березня 1920 р. Вони закінчилися 24 квітня 1920 р. у Варшаві підписанням політичної і військової конвенції між двома урядами. В обмін на визнання Варшавою Директорії як вищої влади в Україні і військову допомогу проти радянської Росії С. Петлюра погодився на приналежність до Польщі західноукраїнських земель – Східної Галичини, значної частини Волині і кількох повітів Поділля. Варшавською угодою Польщі було передано величезну частину української території – майже 162 000 кв. км з населенням у 11 млн. чоловік. При цьому на цих територіях українські закони скасовувалися [15, 11; 16, 56].

Такі поступки з боку Української держави були обумовлені таємною військовою конвенцією, яка була додатком до самого договору про надання військової й економічної допомоги УНР у спільній війні проти радянської Росії, що дозволяло українському війську продовжити збройну боротьбу проти більшовиків. У тексті конвенції зазначалося, що “на польській території буде продовжуватися організація військово-вих частин, ... аж до того часу, коли така організація буде можлива на власній території... Начальна команда Польських військ зобов’язується доставити для українських військ зброю, амуніцію, спорядження і одяг в кількості, потрібній для трьох дивізій...” [1, 206–207].

Отримавши значну економічну й військову допомогу країн Антанти, Ю. Пілсудський відкинув радянські пропозиції щодо мирних переговорів, і 17 квітня уряд Польщі ухвалив рішення про подальший наступ на Схід.

Таким чином, напередодні майбутньої війни з Польщею більшовики спочатку керувалися ідеями традиційної геополітики – відновити свою державу в історичних кордонах колишньої Російської імперії, але їх прагнення щодо поширення світової революції на підставі радянізації Польщі і подальшого прориву в Європу призвели до відмови від принципу стратегічної

доцільності. З боку Польщі війна 1920 року була, передусім, намаганням захистити щойно здобуту незалежність, а також нічого не втратити з історичної територіальної спадщини. Водночас пасивна роль “бар’єра” між європейською і азійською цивілізаціями не влаштувала Ю. Пілсудського й активні прошарки польського суспільства, ядром якого були його соратники з революційної і військової діяльності. Вони прагнули створити єдину державу, яка була б здатна здійснювати незалежну ні від кого самостійну зовнішню політику. Політичні сили, які продовжували боротьбу за суверенну Україну, не сприймалися як серйозний чинник міжнародних відносин. Розвиток подій підштовхнув уряд УНР до пошуку компромісів із Польщею та участі Української держави у польсько-радянській війні 1920 року.

1. *Мазепа І.П.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921: Зимовий похід, III Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. – Дніпропетровськ: Січ, 2002. – 334 с.

2. *Удовиченко О.І.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.

3. *Симоненко Р.Г.* Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 – березень 1921 р.). – К.: Наукова думка, 1965. – 303 с.

4. *Гудь Б., Голубко В.* Нелегка дорога до порозуміння: До питання генезису українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Львів: Укр. технології. – 68 с.

5. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 640 с.

6. *Литвин В.М.* Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.). – К.: Альтернативи, 2003. – 488 с.

7. *История Украинской ССР: В 10 т.* – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 6. – 655 с.

8. *Тухачевский М.* Поход за Вислу. – Пилсудский Ю. Война 1920 года. – М.: Новости, 1992. – 320 с.

9. *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. –Т. 3. – Прага, 1921. – 160 с.

10. *Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С.С. Хромов.* – М.: Сов. Энцикл., 1983. – 704 с.

11. Документы внешней политики СССР. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – 771 с.
12. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Изд-во АН СССР, 1964. – Т. 2. – 719 с.
13. Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920). – М.: Воениздат, 1969. – 884 с.
14. Документы внешней политики СССР. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 2. – 803 с.
15. Из истории Гражданской войны в СССР: Сборник документов и материалов: В 3-х т. (1918–1922 гг.). – М.: Сов. Россия, 1960. – Т. 1. – 831 с.
16. *Варгатюк С.* Варшавські переговори дипломатичної місії УНР 1920 р. // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 53–56.

Надійшла до редколегії 12.05.2007 р.